

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาของการศึกษา

เมืองพิษณุโลกหรือเมืองสองแควนั้นเป็นเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยดังที่ปรากฏดังปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 และ หลักที่ 2¹ โดยเป็นเมืองที่มีความสำคัญทั้งทางด้าน ยุทธศาสตร์ การเมือง การเศรษฐกิจ ต่ออาณาจักรสุโขทัย จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า โบราณสถานหรือวัดต่างๆบนฝั่งตะวันออกของเมืองนั้น เป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยแทบทั้งสิ้น ดังเห็นได้จากการเลือกที่ตั้ง การวางผัง การใช้วัสดุก่อสร้าง ตลอดจนรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัดที่อยู่ในเขตกำแพงเมืองหรือเรียกว่าวัดคามวาสีนั้นได้แก่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดนางพญา วัดราชบูรณะ วัดใหม่ก่อภัยาราม วัดน้อย วัดโพธิญาณ ส่วนวัดที่อยู่ด้านนอกกำแพงเมืองหรือวัด อรัญญวาสีได้แก่ วัดเจติยยอดทอง และ วัดอรัญญิก

วัดฝ่ายคามวาสีหมายถึงวัดที่ตั้งอยู่ภายในเมืองหรือเป็นวัดกลางชุมชน ซึ่งโดยมากจะสร้างอยู่ภายในเขตตัวเมือง ส่วนวัดฝ่ายอรัญญวาสีนั้นหมายถึงวัดที่ตั้งอยู่ในเขตอรัญญิก* ในสมัยสุโขทัยนั้นได้มีการรับเอา ศาสนาพุทธลัทธิหินยานมาจากประเทศลังกา² กฎเกณฑ์ที่ตั้งของวัดที่มีสืบเนื่องมาจากลังกากล่าวว่า วัดอรัญญิกต้องอยู่ห่างจากตัวเมืองที่มีกำแพงล้อมประมาณ 500 ระยะเวลา (3-5 กิโลเมตร)³ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า เขตอรัญญิกตามเมืองในอาณาจักรสุโขทัยนั้นจะอยู่เพียงชานเมืองนอกกำแพงเท่านั้น นอกจากนี้ตามคติของ พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีที่ต้องการหลีกเลี่ยงจากสังคมเมืองแสวงหาความสันโดษในทางวิปัสสนากรรมฐานเป็นหลัก ทำให้วัดในเขตอรัญญิกตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นเขตป่าของเมือง แต่สิ่งก่อสร้างต่างๆในเขตพุทธาวาสวัดเขตอรัญญิก นั้นกลับมีขนาดใหญ่และมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าวัดในเขตคามวาสีเลย

วัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลก โดยตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองออกมาทางด้านทิศตะวันออกประมาณ 1.5 กิโลเมตร จากการศึกษาทางโบราณคดีสันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้สร้างขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท (พ.ศ. 1905-พ.ศ.1912)⁴ ซึ่งในสมัยนั้นนับถือพุทธศาสนานิกายหินยานแบบลังกาวงศ์ โดยทรงสร้างวัดเพื่ออุทิศถวายแด่พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีเพื่อใช้เป็นที่พักพรษา ต่อมาเมื่อเมืองพิษณุโลกตกอยู่ภายใต้การปกครองของ

¹ ที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานในพิธีพุทธาภิเษกพระบรมรูปจำลองฯ และ วัดมุงคลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองราชย์ครบ 400 ปี. (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 71

* พื้นที่ที่มีสภาพเป็นป่าของชุมชนอยู่นอกเขตกำแพงเมืองห่างออกมาประมาณ 1-2 กิโลเมตรมีป่าไม้หนาแน่นจึงมักมีวัดป่าหรือวัดฝ่ายอรัญญิกตั้งอยู่ โดยส่วนมากเมืองในอาณาจักรสุโขทัยอันได้แก่ สุโขทัย กำแพงเพชร ศรีสัชนาลัยและพิษณุโลกจะมีพื้นที่ส่วนน้อยอยู่แทบทั้งสิ้นส่วนจะตั้งอยู่ทางด้านทิศไหนของเมืองนั้นขึ้นอยู่กับสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองนั้นๆ

² ธาดา สุทธิธรรม, สถาปัตยกรรมสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536), หน้า 28

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 41

⁴ กรมศิลปากร, แผนแม่บทเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมานพันธ์ จำกัด, 2546), หน้า 48

อยุธยา วัดแห่งนี้ก็ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในขณะที่ยังทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองพิษณุโลก

หลังจากนั้นวัดอรัญญิกแห่งนี้ก็ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์เรื่อยมา จนถึงปี พ.ศ.2318 พม่าได้ยกทัพมาตีเมืองไทยซึ่งตรงกับสมัยกรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรี(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) และเจ้าพระยาสุรสีหนาท (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท) ได้รักษาเมืองพิษณุโลกต่อสู้ข้าศึกได้เป็นเวลานานถึง 4 เดือนแต่กำลังของไทยน้อยกว่าประกอบกับเสบียงอาหารภายในเมืองได้หมดลง จึงได้ถอยไปตั้งทัพที่เมืองเพชรบูรณ์พวกพม่าจึงเข้าเมืองได้ ครั้งนั้นเมืองและวัดต่างๆถูกเผาเกือบหมด คงเหลือแต่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเพียงแห่งเดียว⁵ วัดอรัญญิกก็ถูกเผาทำลายจนมีสภาพเป็นวัดร้าง เพิ่งจะมีพระภิกษุมหาจำพรรษาในเวลาไม่นานมานี้

ในปีพ.ศ. 2479 ทางกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเขตพุทธาวาสของวัดอรัญญิก และทำการขุดค้นบูรณะปฏิสังขรณ์เรื่อยมา พบว่าโบราณสถานบริเวณเขตพุทธาวาสวัดอรัญญิกนั้นมีคูน้ำล้อมรอบทั้งสี่ด้าน มีขนาดกว้างประมาณ 157 เมตรยาว 210 เมตร คูน้ำกว้าง 20 เมตร ลึก 1.50 เมตร มีเจดีย์ข้างล้อมเป็นเจดีย์ประธาน องค์เจดีย์มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงลังกาแบบศิลปะสุโขทัยก่อด้วยศิลาแลง มีขนาด 24.80x24.80 เมตรมีการก่ออิฐรอบฐานชั้นที่ 2 บริเวณฐานชั้นที่2นี้มีการก่อศิลาแลงและปั้นปูนประดับเป็นรูปช้างโดยรอบประมาณ 64 เชือก แต่ละเชือกมีการก่อเสาแบ่งเป็นช่วงๆ เหนือขึ้นไปมีฐานซ้อนกันอีก 3 ชั้นจึงถึงตัวองค์ระฆัง ปัจจุบันองค์ระฆังได้พังทลายลงมาจนเหลือแค่ครึ่งองค์ โดยรอบขององค์เจดีย์ประธานมีเจดีย์รายที่ทิศทั้งสี่ ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานมีวิหารขนาดใหญ่ หันหน้าไปทางทิศตะวันตกมีขนาดกว้าง 19.80 เมตร ส่วนด้านทิศตะวันตกมีวิหารที่มีขนาดย่อมลงมา ระเบียงคตมีขนาดกว้าง 49.50 เมตรยาว 58 เมตรเชื่อมวิหารทั้งหมดเข้าด้วยกัน ที่ทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ระเบียงคตบริเวณกึ่งกลางมีซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูป พระอุโบสถตั้งอยู่ด้านหลังทางทิศตะวันตกนอกเขตระเบียงคต ตัวพระอุโบสถกว้าง 12 เมตร ยาว 26.20 เมตร ยกฐานค่อนข้างสูง ผนังหนา 30 เซนติเมตรสันนิษฐานว่าเครื่องหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผาแบบหางเหยี่ยว⁶ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเจดีย์ประธานภายนอกระเบียงคตมี คันธกุฎี* ก่ออิฐฉาบปูนอยู่สองหลังภายในประดิษฐานพระพุทธรูป(ปลีแก้ว)⁷ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก

จากการสำรวจและการศึกษาในเบื้องต้นจะเห็นว่าวัดอรัญญิกจังหวัดพิษณุโลก มีความสำคัญไม่น้อยกว่าวัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดพิษณุโลก แต่จากสภาพปัจจุบันที่โบราณสถานได้ทรุดโทรมพังทลายเป็นอันมาก จึงเห็นสมควรที่นำจะทำการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ วัสดุและโครงสร้างอาคารดังกล่าวเพื่อสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลก เพื่อให้เข้าใจภาพลักษณ์ในอดีตของโบราณสถานในเขตพุทธาวาสของวัดนี้

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลสาร, เทียบตามทางรถไฟ, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิรินครสาร, 2498), หน้า 72-73

⁶ กรมศิลปากร, แผนแม่บทเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมมติพิมพ์ จำกัด, 2546), หน้า 46-49

* อาคารมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าภายในทำเป็นห้องประดิษฐานพระพุทธรูปพอดีกับขนาดองค์พระโดยอาคารชนิดนี้สื่อความหมายถึงกุฏิของพระพุทธองค์ซึ่งเป็นสถานที่เฉพาะส่วนพระองค์ในช่วงเวลาที่ทรงปลีแก้ว

⁷ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, นาพระ นาเจ้า, (พระนคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 72-73

ในการวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสของวัดอรุณญิก จังหวัดพิษณุโลกโดยเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมในยุคสมัยเดียวกัน และนำข้อมูลที่ได้ทั้งจากเอกสารด้าน ประวัติศาสตร์และหลักฐานที่ยังปรากฏร่องรอยอยู่ในตัวงานสถาปัตยกรรมมาวิเคราะห์เพื่อสรุปเป็นแนวทางที่ใช้ ในการสนับสนุนฐานสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดอรุณญิกจังหวัดพิษณุโลกต่อไป โดยหวังว่างานวิจัยนี้จะ เป็นแนวทางในการสนับสนุนรูปแบบสถาปัตยกรรมในจังหวัดพิษณุโลกและเมืองสำคัญต่างๆในอาณาจักร สุโขทัย อีกทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยในอนาคต

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ ความเป็นมา คติความเชื่อปัจจัยทางด้านการเมืองและทางด้านศาสนา ตลอดจนปัจจัยทางด้านกายภาพที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดอรุณญิก
2. เพื่อศึกษาผังเมืองโดยรวม ที่ตั้งของวัดอรุณญิก รวมถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัสดุและ โครงสร้างของอาคารสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสวัดอรุณญิก จังหวัดพิษณุโลกโดยศึกษาเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสของวัดอรุณญิก และวัดที่เกี่ยวข้องในอาณาจักรสุโขทัยอันได้แก่ เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย และเมืองกำแพงเพชร ซึ่งอยู่ในยุคสมัยเดียวกัน
3. เพื่อนำผลการศึกษามาวิเคราะห์และนำเสนอความเป็นไปได้ของรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส วัดอรุณญิก จังหวัดพิษณุโลก ในอดีต

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1. ทำการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ ความเป็นมา คติความเชื่อ ปัจจัยต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง การ ศาสนาและทางด้านกายภาพที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดอรุณญิก
2. ทำการศึกษาผังเมืองโดยรวม ที่ตั้งของวัดอรุณญิก รวมถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัสดุและ โครงสร้างของอาคารสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสวัดอรุณญิก จังหวัดพิษณุโลก โดยทำการศึกษา เปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสของวัดอรุณญิก และวัดที่เกี่ยวข้องในอาณาจักร สุโขทัย ซึ่งได้แก่ เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัยและเมืองกำแพงเพชร ซึ่งอยู่ในยุคสมัยเดียวกัน
3. ทำการเสนอแนะการสนับสนุนรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดอรุณญิก จังหวัดพิษณุโลก

1.4 วิธีดำเนินงานวิจัย

1. ศึกษาจากข้อมูลทางเอกสารต่างๆเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ ความเป็นมา คติความเชื่อปัจจัยทางด้านการเมือง และทางด้านศาสนาตลอดจนปัจจัยทางด้านกายภาพที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดอรุณญิก
2. ศึกษาข้อมูลทางกายภาพจากงานภาคสนาม ทั้งการวางผังและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัสดุและ โครงสร้างของอาคารในเขตพุทธาวาสวัดอรุณญิกซึ่งมีขั้นตอนดังนี้
  - 2.1 นำแบบของงานสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ตรวจสอบความถูกต้องกับสถานที่จริง
  - 2.2 ทำการเดินสำรวจเบื้องต้นเพื่อหาร่องรอยและหลักฐานที่ยังคงเหลือให้ทำการศึกษา
  - 2.3 ทำการรังวัดและบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสำรวจที่เป็นอยู่จริง และนำแบบที่ได้มาทำแบบทาง สถาปัตยกรรมในสภาพปัจจุบันอย่างละเอียดพร้อมทั้งทำการบันทึกสภาพโดยการถ่ายภาพ

3. ศึกษาเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมวัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลกมาเทียบเคียงกับสถาปัตยกรรมที่มีความใกล้เคียงกันทั้งในเรื่องรูปแบบ อายุเวลา และเทคนิคการก่อสร้าง ของวัดอรัญญิก และวัดที่เกี่ยวข้องในอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งได้แก่ เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย เมืองกำแพงเพชร เพื่อเป็นข้อมูลในการสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมต่อไป
4. สรุปรายชื่อจากการศึกษาทั้งงานภาคเอกสารและการสำรวจภาคสนาม มาวิเคราะห์และจัดทำรายงานการวิจัยภาคเอกสาร
5. ทำการสันนิษฐานรูปแบบ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาข้างต้นมาทำการวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ของรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลก
6. ทำการเสนอแนะการสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลกในรูปแบบทางสถาปัตยกรรม
7. สรุปรายชื่อการศึกษาที่ได้และทำการเสนอแนะ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบประวัติศาสตร์ ความเป็นมา คติความเชื่อ ปัจจัยต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง การศาสนาและทางด้านกายภาพที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดอรัญญิก
2. ได้ทราบถึงการวางผังเมืองรวม ที่ตั้งของวัดอรัญญิก รวมถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัสดุและโครงสร้างของอาคารสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสวัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลก และสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสของวัดอรัญญิก และวัดที่เกี่ยวข้องในอาณาจักรสุโขทัย
3. ทำการเสนอแนะการสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลก เพื่อให้เข้าใจถึงภาพในอดีต โดยหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นแนวทางในการสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมในจังหวัดพิษณุโลกและเมืองสำคัญต่างๆในอาณาจักรสุโขทัย อีกทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย